

Jakub Bobrowski

Instytut Języka Polskiego
Polska Akademia Nauk w Krakowie
jakub.bobrowski@ijp.pan.pl
ORCID: 0000-0002-1096-4677

KONCEPT CUDZOZIEMCA W FILMIE MILICYJNYM. PRZYZYNEK DO BADAŃ NAD DISKURSEM LUDYCZNO-PROPAGANDOWYM PRL-U

Ostatnia dekada przyniosła wyraźny wzrost zainteresowania kulturą popularną PRL-u (por. np. Eisler red. 2016; Stańczak-Wiślicz red. 2012, 2015). Zjawisko to nie powinno dziwić, zważywszy że wiele jej wytworów wciąż zachowuje żywotność i zajęło istotne miejsce w kulturowej pamięci Polaków. Uwagę badaczy przyciągają między innymi kinowe i telewizyjne dzieła kryminalne sprzed 1989 r., określane często mianem filmów milicyjnych. Jak dotąd pisali o nich przede wszystkim filmoznawcy i historycy (por. np. Dudziński 2018; Skotarczak 2011), sędzę jednak, że stanowią one niezwykle wdzięczny materiał również do analiz mediolingwistycznych. Kino milicyjne, podobnie jak ówczesne powieści kryminalne (por. Barańczak 1975; Skotarczak 2019), stanowi bogate archiwum PRL-owskiego dyskursu ludyczno-propagandowego¹, w którym realizacji celów rozrywkowych towarzyszyła bardzo wyraźna funkcja perswazyjna, polegająca na upowszechnianiu wizji świata zgodnej z oficjalnie obowiązującą w kraju ideologią. Aby w pełni zrekonstruować obecne w tych filmach mechanizmy sensotwórcze, nie możemy jednak ograniczać ekscerpacji danych do warstwy werbalnej, musimy potraktować je jako teksty multimodalne, funkcjonujące w przekazie medialnym, inaczej medioteksty (Loewe 2018: 91–92; Skowronek 2020: 65). W niniejszym artykule chciałbym pokazać, jak może wyglądać mediolingwistyczna analiza dyskursu ludyczno-propagandowego PRL-u, na przykładzie utrwalonego w kinie milicyjnym obrazu cudzoziemca. Już na wstępie warto zaznaczyć, że postać obcokrajowca pełniła w kryminałach nie tylko istotne funkcje fabularne, towarzyszyło jej także wyraźne nacechowanie aksjologiczne.

---

¹ Pojęciem <archiwum dyskursu> posługuję się za Janiną Labochą (2008: 7–10).

Przedmiotem rozważań nie będzie tu jednostka leksykalna **cudzoziemiec**, ale kategoria pojęciowa, koncept CUDZOZIEMCA², wyrażany w badanych mediotekstach za pomocą różnych środków werbalnych, jak również z wykorzystaniem innych niż język kodów semiotycznych (przede wszystkim wizualnych). Zaproponowany przeze mnie opis zainspirowany został rozwiniętym przez Jerzego Bartmińskiego i jego współpracowników modelem definicji kognitywnej (por. np. Bartmiński 1988; Niebrzegowska-Bartmińska 2018). Uważam, że definicja kognitywna dzięki swej wielopoziomowej, fasetowej strukturze oraz narracyjnej formie (Bartmiński 2014) jest w stanie pokazać w adekwatny sposób całe bogactwo konceptualizacji pojęć w tekstach multimodalnych.

Na potrzeby badań poddałem oglądowi 54 filmy kryminalne z lat 1961–1987. Bohaterowie pochodzący z zagranicy obecni są w 17 z nich. Poniżej prezentuję w układzie fasetowym rekonstrukcję dyskursywnego obrazu CUDZOZIEMCA, bazującą na tych dziełach. Punktem wyjścia proponowanego opisu jest ogólnojęzykowa, słownikowa definicja podstawowej etykiety leksykalnej, służącej w polszczyźnie do zwербalizowania rozpatrywanej kategorii pojęciowej.

CUDZOZIEMIEC

‘osoba pochodząca z innego kraju niż ten, o który chodzi w danej sytuacji
(w tym przypadku – spoza Polski)’ (za WSJP PAN)

1. DYSTRYBUCJA

CUDZOZIEMCY pojawiają się w 7 odcinkach popularnego cyklu telewizyjnego *07 zgłoś się* w reżyserii Krzysztofa Szmagiera, tworzonych w latach 1976–1987:

- 1) *Bрудna sprawa* (07Z.Odc.7), na podstawie opowiadania Barbary Markiewicz-Jodko; angielskojęzyczny klient prostytutki Ewy Grabik.
- 2) *Dlaczego pan zabił moją mamę?* (07Z.Odc.8), na podstawie opowiadania Adama Hauerta (właściwie Jerzego Iwaszkiewicza); Tino Feretti (Andrzej Grązewicz)³.
- 3) *Rozkład jazdy* (07Z.Odc.9), na podstawie powieści *Świetliste ostrze* Andrzeja Bogusławskiego; mężczyzna na stacji benzynowej.
- 4) *Hieny* (07Z.Odc.14), na podstawie opowiadania *Stabilne życie Roberta K.* Andrzeja Gerłowskiego; grupa Niemców w ośrodku wczasowym.
- 5) *Morderca działa nocą* (07Z.Odc.17), na podstawie powieści Anny Kłodzińskiej; grupa Węgrów w hotelu „Victoria”.

² Jednostki konceptualne zapisuję kapitalikami, jednostki leksykalne zaś – drukiem wytłuszczonym.

³ W nawiasie podaję nazwisko aktora, odtwarzającego daną postać, jeśli jego ustalenie było możliwe.

- 6) *Zamknąć za sobą drzwi* (07Z.Odc.19), na podstawie powieści *Biała karawana* Juliusza Grodzińskiego; Adolf Kranz (Robert Nowosadzki), Dżamil Karaman (Sławomir Józwiak), Ivo Babić (Maciej Pietrzyk), Jacqueline Boulanger (Irena Szymczykiwicz), Jovita Popović (Grażyna Wolszczak), Oscar Thomas „Capuccino” (Jan Tomaszewski).
- 7) *Przerwany urlop* (07Z.Odc.21), na podstawie powieści *Bardzo dobry fachowiec* Zygmunta Zeydlera-Zborowskiego; Kurt Rolson (Marcin Troński), Marsano (Roman Bartosiewicz).

Bohaterowie z zagranicy obecni są ponadto w 10 samodzielnych dziełach fabularnych:

- 8) *Brylanty Pani Zuzy* (BPZ), 1971, reż. Paweł Komorowski, scen. Paweł Komorowski, Jerzy Siewierski, Tadeusz Wieżan, na podstawie powieści *Spadkobiercy pani Zuzy* Jerzego Siewierskiego; łącznik szajki (Leszek Drogosz).
- 9) *Dwaj panowie „N”* (DPN), 1961, reż. i scen. Tadeusz Chmielewski, dial. Stanisław Dygat, na podstawie noweli Ryszarda Gontarza i Zygmunta Szeligi; niemiecki urzędnik (Janusz Bylczyński).
- 10) *Gdzie jest trzeci król?* (GJK), 1967, reż. Ryszard Ber, scen. Joe Alex (właśc. Maciej Słomczyński), na podstawie powieści Kazimierza Kwaśniewskiego (właśc. Maciej Słomczyński); komisarz Didot (Adam Pawlikowski), Gruber.
- 11) *Kocie ślady* (KŚ), 1971, reż. Paweł Komorowski, scen. Maciej Patkowski, Paweł Komorowski, na podstawie powieści *Strzały w Schronisku* Macieja Patkowskiego; austriacki turysta, austriacka turystka.
- 12) *Koniec sezonu na lody* (KSL), 1987, reż. Sylwester Szyszko, scen. Jerzy Janicki; Udo Trauscher.
- 13) *Na całość* (NC), 1986, reż. i scen. Franciszek Trzeciak; Skandynaw (Bruno O’Ya), Skandynawka.
- 14) *Prom do Szwecji* (PDS), 1979, reż. i scen. Włodzimierz Haupe; senior Garcia (Jack Recknitz).
- 15) *Przepraszam, czy tu biją?* (PTB), 1976, reż. i scen. Marek Piwowski; włoski turysta.
- 16) *Skarb trzech łotrów* (STŁ), 1972, reż. Jan Rutkiewicz, scen. Andrzej Szczypiorski, na podstawie powieści *Wyspa czterech łotrów* Andrzeja Szczypiorskiego; Bart Maddock (Juliusz Berger), George Cigoliani (Aleksander Iwaniec), Ike Samish (Jack Recknitz).
- 17) *Zapalniczka* (Zap), 1970, reż. i scen. Krzysztof Szmagier; austriacki policjant (Teodor Gendera), Hilde Werner (Iwona Stoczyńska).

Dodatkowo inni CUDZOZIEMCY bywają wspomniani, ale nie pojawiają się na ekranie, jeszcze w 4 odcinkach serii *07 zgłoś się*: *Major opóźnia akcję* (07Z.Odc.1, na podstawie powieści Marcina Dora), *Dziwny wypadek* (07Z.Odc.3, na podstawie powieści *Alibi* Ryszarda Zelwiańskiego), *Złoty kielich z rubinami* (07Z.Odc.6), *Ścigany przez samego siebie* (07Z.Odc.12, na podstawie powieści Ewy Ostrowskiej).

2. NAZEWNICTWO

2.1. Nazwy ogólne

Bohaterowie filmów milicyjnych, orzekając o pochodzeniu jakiejś osoby spoza Polski, posługują się przede wszystkim najbardziej standardową, utrwaloną w polszczyźnie współczesnej i neutralną stylistycznie jednostką leksykalną, jaką jest (obok *obcokrajowca*, którego jednak archiwum nie dokumentuje) rzeczownik **cudzoziemiec**, np.: *Wszystkie kobiety wykreśliłem, w sumie osiemdziesięciu mężczyzn, z tego wszyscy cudzoziemcy i przyjezdni* (07Z.Odc.8, 5:08–5:14), *Jesteśmy krajem, w którym troszczymy się o cudzoziemców* (07Z.Odc.19, 20:42–20:45), *Ślady opon pochodzą od samochodu wypożyczanego cudzoziemcom* (07Z.Odc.21, 1:13:18–1:13:21). Dotyczy to również samych CUDZOZIEMCÓW, por.: *Jestem cudzoziemcem i czuję się tu bardzo samotny.* (07Z.Odc.21, 14:25–14:28).

Niekiedy pojawia się również nacechowany potocznie rzeczownik **zagranicznik**, np.: *Powiedziała, że Polacy nie nadają się do wielkiej miłości i zaczęta wyłącznie kochać się w zagranicznikach* (07Z.Odc.8, 26:56–26:59), *Przyznał się do napadu na jakiegoś zagranicznika* (07Z.Odc.21, 42:30–42:32).

W odniesieniu do przybyszów z państw kapitalistycznych używane są ponadto okazjonalne peryfrazy, podkreślające gospodarczo-polityczną odmiennność krajów ich pochodzenia, takie jak: **facet z Zachodu** – *Pan ma chyba jednak słabość do tych facetów z Zachodu* (07Z.Odc.21, 1:35:00–1:35:02); **gość z drugiej strefy dewizowej** (czyli płacący w walutach wymiennalnych) – *Proszę pani, to jest przecież gość z drugiej strefy dewizowej. Ja jako dyrektor muszę być na bieżąco w tym temacie, to są przecież dolary, prawda?* (KSL, 55: 27–55:34); **obywatel obcego mocarstwa** – *Zaniepokoił nas nieco fakt, że trzech obywateli obcego mocarstwa urządza sobie u nas poligon pirotechniczny* (07Z.Odc.19, 21:06–12).

Co ciekawe, w filmie milicyjnym w zasadzie nie występują etnofaulizmy, wyzwisłowe określenia różnych grup narodowościowych. Spotykamy tylko jednostkowe, innowacyjne określenie Niemca – **guten morgen**, por.: *Pieprzony guten morgen. Dwa trupy, skatowane dziecko* (07Z.Odc.21, 1:38:22–1:38:25).

2.2. Nazwy własne

Cudzoziemcy najczęściej noszą w filmach milicyjnych imiona i nazwiska jednoznacznie wskazujące na ich pochodzenie: niemieckie – **Udo Trauscher, Gruber, Hilde Werner**; włoskie – **Tino Feretti, Marsano**; francuskie – **Didot, Jacqueline Boulanger**; jugosłowiańskie (serbskochorwackie) – **Ivo Babić, Jovita Popović**, latynoamerykańskie (hiszpańskie) – **Garcia**, tureckie – **Dżamil Karaman**. Bardziej skomplikowana strategia nazewnicza obejmuje tylko Amerykanów. W STŁ do Polski przybywa amerykański adwokat **Bart Maddock** oraz dwóch gangsterów: **Ike Samish** i **George**

Cigoliani. Wszyscy oni posługują się imionami rzeczywiście rozpowszechnionymi w Stanach Zjednoczonych, w dwóch wypadkach używają ich form skróconych (**Bart** od **Bartholomew**, **Ike** od **Dwight**), co pozostaje zgodne z kulturą tego kraju. Jeśli chodzi o dobór nazwisk, twórcy filmowi starali się zapewne pokazać za jego pomocą wielokulturowość amerykańskiego społeczeństwa, dlatego też widz słyszy *nomina propria* o różnym rodowodzie, w tym jedno (**Cigoliani**) brzmiące ewidentnie włosko – mamy tu bez wątpienia odwołanie się do stereotypowego obrazu mafii, rządzonej przez rodziny włoskiego pochodzenia. O ile jednak **Maddock** to nazwisko autentyczne (pochodzenia walijskiego), o tyle dwa pozostałe okazują się tworam sztucznymi. *Dictionary of American Family Names* (Hanks red. 2006) notuje wyłącznie nazwisko **Sammis** (pochodzenia holenderskiego), natomiast jedyne włoskie nazwisko, przypominające onim **Cigoliani**, które udało mi się odnaleźć, to **Cingolani**. „Autentycznie anglosaskim” imieniem i nazwiskiem obdarzony został natomiast Oscar Thomas w 07Z.Odc.19.

Znaczącym faktem z zakresu nominacji bohaterów wydaje się jeszcze to, że dwaj brutalni amerykańscy mordercy, **Kurt Rolson** i **Adolf Kranz**, noszą imiona, które polski widz może jednoznacznie kojarzyć jako niemieckie, drugi z nich otrzymał też ewidentnie niemieckie nazwisko⁴. Rolson deklaruje wprost niemieckie pochodzenie [*Mój ojciec był Niemcem* (07Z.21, 5:52)]. W odniesieniu do Kranza nie otrzymujemy takiej informacji, zatem dobór nazwiska, a zwłaszcza imienia, które po wojnie nabrało w Polsce jednoznacznie negatywnych konotacji, musiał być przemyślaną decyzją twórców, mającą na celu uruchomienie u odbiorcy określonego ciągu asocjacyjnego (okrucieństwo hitlerowców → okrucieństwo amerykańskich gangsterów → związki niemiecko-amerykańskie).

3. KATEGORIA NADRZĘDNA

Cudzoziemiec najczęściej jest PRZESTĘPCĄ (07Z.Odc.8, 07Z.19, 07Z.Odc.21, BPZ, DPN, PDS, STŁ, Zap), rzadziej OFIARĄ przestępstwa (07Z.Odc.9, KS, PTB, STŁ) lub epizodycznym TURYSTĄ (07Z.Odc.7, 07Z.Odc.17, KNC), najrzadziej POMOCNIKIEM polskiej milicji (GJK, Zap) oraz (niesłusznie) PODEJRZANYM (KSL).

---

⁴ Nazwisko *Rolson* nie jest niemieckie, brak go w *Das Digitale Familiennamenwörterbuch Deutschlands* (DFD). Istnieje jednak takie nazwisko angielskie (HoN).

4. KATEGORIE PODRZĘDNE

Filmowi CUDZOZIEMCY reprezentują kilka grup narodowościowych. Są wśród nich: Amerykanie / mieszkańcy innych krajów angielskojęzycznych⁵ (07Z.Odc.7, 07Z.Odc.9, 07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21, DPN, STŁ), Niemcy (07Z.Odc.14, 07Z.Odc.21, GJK, KSL), Włosi (07Z.Odc.8, 07Z.Odc.21, PTB), Austriacy (KS, Zap), Francuzi (07Z.Odc.19, GJK), Latynos (PDS), Jugosłowianie (07Z.Odc.19), niedookreśleni Skandynawowie (NC), Turek (07Z.Odc.19), Węgrzy (07Z.Odc.17), cudzoziemiec niedookreślony etnicznie (BPZ). Co ciekawe, zdecydowanie najbardziej negatywna postać, reprezentująca omawianą kategorię semantyczną, Kurt Rolson, ma niemieckie pochodzenie, a równocześnie posiada obywatelstwo amerykańskie. W dialogach niektórych filmów wspomina się ponadto o Anglikach (07Z.Odc.19), Arabach (07Z.Odc.12, 07Z.Odc.21), Szwedach (07Z.Odc.8).

5. RELACJE MIĘDZYLUDZKIE

Sytuację rodzinną CUDZOZIEMCA poznajemy rzadko. Niekiedy jest osobą pozostającą w związku małżeńskim (07Z.Odc.8, NC), innym razem wprost deklaruje się jako człowiek samotny (07Z.Odc.21). Niezależnie od tego, przebywając w Polsce, chętnie nawiązuje przelotne relacje erotyczne z miejscowymi kobietami, w tym prostytutkami (07Z.Odc.8, 07Z.Odc.14, 07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21). Czasem nie tylko on sam, ale i jego bliscy krewni okazują się zbrodniarzami, do których jednak bohater deklaruje przywiązanie. I tak brat Oscara Thomasa z 07Z.Odc.19 przebywa w więzieniu za zgwałcenie i zamordowanie żony policjanta, natomiast ojciec Rolsona i dziad Marsana z 07Z.Odc. 21 byli hitlerowcami. Przeszłość tego pierwszego zostaje nawet dość dokładnie opisana przez syna za pomocą historyzmów, wzbudzających u polskiego odbiorcy jednoznacznie negatywne asocjacje: *Mój ojciec był szefem policji dystryktu w Generalnej Guberni* (07Z.Odc.21, 9:56–9:59).

Znaczącym zjawiskiem wydaje się ponadto brak wzajemnego zaufania i lojalności między cudzoziemcami prowadzącymi wspólnie działalność przestępczą. W chwili zagrożenia zdradzają się, a nawet mordują (07Z.Odc.19, STŁ).

---

⁵ Łączę te postaci w jedną grupę ze względu na fakt, że poza wyraźnie wskazanymi Amerykanami jedynym sygnałem ich pochodzenia jest znajomość języka angielskiego.

6. ATRYBUTY

Do charakterystycznych atrybutów CUDZOZIEMCA należy przede wszystkim luksusowy zagraniczny samochód, taki jak: alfa romeo (07Z.Odc.8, PTB), ford (07Z.Odc.9, STŁ), mercedes (07Z.Odc.14, KSL), citroen (07Z.Odc.19), opel (KS), peugeot (07Z.Odc.14)⁶. Ponadto posiada on dolary (KSL, PDS, STŁ) oraz dysponuje bronią palną (07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21).

7. LOKALIZACJA

Przybywszy do Polski, CUDZOZIEMIEC najczęściej zamieszkuje w drogim hotelu o rozpoznawalnej społecznie nazwie, konotującej luksus: „Victorii” (07Z.Odc.8, 07Z.Odc.12, 07Z.Odc.17), „Forum” (07Z.Odc.21, PTB) i „Grand Hotelu” (STŁ) w Warszawie, „Cracovii” (STŁ) i „Hotelu Francuskim” (STŁ) w Krakowie, „Grand Hotelu” w Sopocie (07Z.Odc.8, 07Z.Odc.21). Niekiedy nocuje również w placówce fikcyjnej, ale zawsze o wysokim standardzie (07Z.Odc.14, BPZ, KS). Wieczory spędza w drogich lokalach (07Z.Odc.7, 07Z.Odc.17, NC).

8. CHARAKTERYSTYKA FIZYCZNA

8.1. Płeć

Filmowy CUDZOZIEMIEC przeważnie jest mężczyzną (07Z.Odc.7, 07Z.Odc.9, 07Z.Odc.9, 07Z.Odc.14, 07Z.Odc.17, 07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21, BPZ, DPN, GJK, KS, KSL NC, PDS, PTB, STŁ, Zap), choć w kilku dziełach (07Z.Odc.17, 07Z.Odc.19, KS, NC, Zap) mężczyznom towarzyszą również kobiety, które jednak fabularnie nigdy nie wysuwają się na pierwszy plan.

8.2. Wiek

Aktywnie uczestniczący w akcji i pojawiający się na ekranie CUDZOZIEMCY są przeważnie ludźmi w szeroko rozumianym średnim wieku lub nawet nieco młodszymi – opierając się na percepcji ich ekranowych wizerunków oraz informacjach o roku urodzenia aktorów, odtwarzających poszczególne role, można stwierdzić, że bohaterowie mają zazwyczaj od trzydziestu do pięćdziesięciu, najwyżej pięćdziesięciu pięciu lat. Starsi obcokrajowcy bywają jedynie wspomniani w dialogach, a wiek po-

---

⁶ W uściśleniu informacji na temat filmowych samochodów istotną pomocą okazała się baza danych Internet Movie Cars Database (www.imcdb.org).

staci milicjanci traktują konsekwentnie jako czynnik decydujący o wyłączeniu ich z kręgu podejrzanych, por.:

Wypisałem kilkadziesiąt nazwisk, czterdziestopięcioosobową wycieczkę emerytowanych nauczycielek z Anglii wykreśliłem (07Z.Odc.9, 4:37–4:44); W ciągu ostatnich pięciu dni korzystało z tego samochodu trzech facetów. [...] Pierwszy to Howard Baker, profesor z London University, lat siedemdziesiąt dwa, przyjechał do Polski na zaproszenie PAN-u. Raczej odpada (1:13:27–1:13:40).

8.3. Uroda

Jeśli chodzi o prezentację werbalną i wizualną wyglądu zewnętrznego CUDZOZIEMCÓW, należy zauważyć, że kino milicyjne opiera się mocno na stereotypowych wyobrażeniach, dotyczących urody poszczególnych grup narodowościowych. I tak np. mężczyźni pochodzący z krajów basenu Morza Śródziemnego – Włoch, Jugosławii, Turcji – to wyłącznie śniadzi bruneci (07Z.Odc.8, 07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21, PTB, STŁ), nierzadko z obfitymi czarnymi włosami (07Z.Odc.8, 07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21). Najwyrazistszym komponentem filmowych wyobrażeń na temat kobiet z tego regionu również okazuje się ciemna karnacja i włosy, np. gdy Joanna Kostrzevska (Hanna Balińska-Korsztyn) w 07Z.Odc.8 próbuje nielegalnie wyjechać z kraju w przebraniu Włoszki, ma na sobie czarną perukę. Na bruneta ucharakteryzowany został także aktor Jack Recknitz, naturalny jasny szatyn, gdy odtwarzał rolę przestępcy z Ameryki Południowej w PDS.

Z kolei postacie Skandynawów odtwarzają aktorzy będący wysokimi, niebieskookimi blondynami (NC). Na założeniu istnienia silnego stereotypu wyglądu obcokrajowców z północy opiera się również następujący dialog między świadkiem a przesłuchującym go milicjantem, dotyczący poszukiwanego mężczyzny: – *To był Amerykanin? – Amerykanin. – No dobrze, a skąd wiecie, że to był Amerykanin? – Mówił po angielsku. – To mógł być Anglik albo Szwed. – Chyba nie Szwed, taki czarniawy* (STŁ, 29:52–30:10). Blondynami są również Niemcy (urzędnik w DPN) i Austriacy (Hilde Werner oraz policjant w Zap).

8.4. Ubranie

Poza nielicznymi sytuacjami, takimi jak pobyt na kempingu (07Z.Odc.19) czy też podróż samochodem dostawczym (NC), CUDZOZIEMIEC zawsze ubrany jest bardzo elegancko, a jego strój świadczy o wysokim statusie materialnym. Nawet jeśli przybywa do Polski, aby popełnić zbrodnię, ma na sobie piękny garnitur, płaszcz, koszulę i krawat. Z tego powodu wyróżnia się zdecydowanie w miejscach publicznych i zwraca uwagę miejscowych, por. np. następującą wypowiedź hotelowej sprzątaczkii: *Tu mieszka dużo cudzoziemców [...]. Wie pan, to są eleganccy panowie. Mają tyle koszul, że nie piorą ich wcale, tylko ciągle zmieniają na nowe*

(07Z.Odc.8, 4:02–4:17), a także fragment zeznań przesłuchiwanego pijaczka: – *A jak wyglądał ten człowiek? – Ja nie widziałem dokładnie, bo ja zawsze przy robocie wyłączam światło, ale myślę, że elegant, bo waniało od niego jak z Pewexu na Hożej* (07Z.Odc.21, 46:01–46:09).

9. CECHY PSYCHICZNE, STANY EMOCJONALNE, CHARAKTERYSTYKA INTELEKTUALNA

CUDZOZIEMIEC będący przestępcą charakteryzuje się bezwzględnością i brutalnością w realizacji własnych interesów, nie ma skrupułów moralnych, które powstrzymałyby go od torturowania i zabijania ludzi (07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21, PDS, STŁ).

Niekiedy obcokrajowcy – zarówno kryminaliści, jak i zwykli turyści – wykazują się daleko posuniętą naiwnością i nieznajomością realiów PRL-u, nie wiedzą np., że nad Wisłą mówi się po polsku, a nie po rosyjsku (NC). W konsekwencji sami padają ofiarą przestępstw ze strony Polaków (07Z.Odc.9, 07Z.Odc.21, KŚ, PTB).

Szczególnymi negatywnymi cechami psychicznymi wyróżniają się postacie Niemców (07Z.Odc.14, 07Z.Odc.21, KSL). Przebywając w Polsce, zachowują się oni w sposób niegrzeczny i roszczeniowy, impertynencko odnoszą się do Polaków, a nawet formułują pod ich adresem obraźliwe komentarze, por. następującą kwestię Kurta Rolsona: *Ale wracając do tego, co pani mówiła o Polakach, to ja mam zupełnie inne doświadczenia. [...] Mili, fajni ludzie. Może tylko zbyt często pijani, leniwi, niepunktualni* (07Z.Odc.21, 16:08–16:22).

10. CUDZOZIEMIEC JAKO SUBIEKT DZIAŁAŃ

CUDZOZIEMIEC w analizowanych filmach prowadzi działalność przestępczą lub co najmniej nieetyczną: morduje – ludzi przeszkadzających mu w nielegalnych interesach, w tym własnych współników; zabija także na zlecenie (07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21, STŁ); korzysta z usług prostytutek (07Z.7, 07Z.Odc.14, 07Z.Odc.21); przeżywa narkotyki (07Z.Odc.19) oraz diamenty (BPZ) i mikrofilmy z danymi wywiadowczymi (BPZ, DPN); zleca kradzież cennego obrazu (GJK, PDS); porywa niewinne osoby jako zakładników i grozi im śmiercią (07Z.Odc.19); zleca zabójstwo niewygodnych współpracowników (07Z.Odc.21); bije kobietę, chcąc uzyskać od niej potrzebne informacje, a gdy ta nie chce mówić, łamie nogę jej choremu dziecku (07Z.Odc.21); namawia polską kochankę do nielegalnego wyjazdu z kraju w przebraniu jego tragicznie zmarłej w wypadku żony (07Z.Odc.8); próbuje nielegalnie sprzedać dolary (PTB), uczestniczy także w ich zorganizowanym przemyśle (Zap); Niemiec pochodzący z Ziemi Odzyskanych zamierza odebrać polskiemu właścicielowi skarb, który

niegdyś ukrył w swoim dawnym domu (*Niemiec [...] wszedł do ogrodu, obszedł cały teren, porobił jakieś zdjęcia, a potem zażądał, żeby go wpuścić na strych*; KSL, 41:06–41:18).

Bardzo rzadko CUDZOZIEMCY w Polsce podejmują również działania pozytywne: austriaccy, francuscy i jugosłowiańscy stróże prawa współpracują z Milicją Obywatelską w celu rozbicia międzynarodowych organizacji przestępczych (07Z.Odc.19, GJK, Zap); węgierscy przedsiębiorcy prowadzą w Warszawie legalne interesy z szefostwem zakładów państwowych (07Z.Odc.17); skandynawscy turyści zabierają do samochodu polskich autostopowiczów (NC).

11. CUDZOZIEMIEC JAKO OBIEKT DZIAŁAŃ

Osoby przybywające z zagranicy stają się w Polsce ofiarami czynów niezgodnych z prawem: zostają zamordowane (07Z.Odc.19, KS, STŁ, DPN), okradzione (07Z.Odc.9, 07Z.Odc.21, PTB), pobite (07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21), są szantażowane (07Z.Odc.21).

CUDZOZIEMIEC podlega także działaniom śledczym polskich organów bezpieczeństwa: jest śledzony i ścigany (07Z.Odc.8, 07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21, KSL, STŁ), zostaje aresztowany (07Z.Odc.19, 07Z.Odc.21, BPZ, STŁ), jest przesłuchiwany (07Z.Odc.21, BPZ, STŁ). Zawsze jednak odbywa się to zgodnie z prawem, a służby bardzo dbają, by obcokrajowcy byli traktowani w szczególnie dobry sposób, por. następujące wypowiedzi milicjantów:

Obywatelu poruczniku, na takie zatrzymanie cudzoziemca potrzebne jest specjalne zezwolenie. (07Z.Odc.8, 44:30–44:34), Dzwonił dyżurny bezpieki. Kazał panu powiedzieć, że niepotrzebne nam są nawet najmniejsze zadrażnienia z cudzoziemcami (07Z.Odc.21, 1:23:20–1:23:25).

Biznesowych gości z Węgier ich polski gospodarz podejmuje na wystawnej kolacji w hotelu „Victoria”. Z kolei zachowujący się impertynencko przybysze z Niemiec są wyrzucani z miejsc, w których przebywają (07Z.Odc.14, KSL).

12. POSTRZEGANIE I WARTOŚCIOWANIE

Polscy bohaterowie filmów milicyjnych w swoim postrzeganiu CUDZOZIEMCÓW odwołują się w bardzo dużym stopniu do niejawniej wiedzy potocznej, gromadzącej stereotypowe przekonania na temat charakteru narodowego poszczególnych nacji. I tak np. liczne wypowiedzi implikują związki Amerykanów – na zasadzie metonimii symbolizowanych przez nazwę miejscową **Chicago** – ze zorganizowaną przestępczością:

– Narkotyki i broń odpada, nie moja branża. – Nie, to nie Chicago, ale... ale gdybyś nam nawalił, to i na Chicago znajdzie się miejsce (07Z.Odc.1, 9:06–9:15); Nie będę przy każdym samochodzie stawał dwóch ludzi obstawy. Chicago na Marszałkowskiej (07Z.Odc.3, 5:47–5:53); Główny organizator... Ja myślę, że demonizujecie tą[sic!] sprawę [...] Nie, co to u nas, Chicago, co? Organizacje przestępcze? (07Z.Odc.6, 7:09–7:22).

W kwestiach odnoszących się do Włochów ujawniają się asocjacje z romantyczną miłością:

Zajmowała się tylko prawdziwą miłością, a wiesz pan, kto się nadaje do prawdziwej miłości? No kto? Włoch, panie (07Z.Odc.8, 27:22–27:34),

jak również gorliwym, ale połączonym z hipokryzją katolicyzmem (w poniższym przykładzie przywoływanym asocjacyjnie za pomocą szeregowej frazy nominalnej **Bóg i papież**):

Przecież to bzdura, żeby żonaty Włoch przyjeżdżał do Polski mordować kochankę. Może bez przeszkód zostawiać od czasu do czasu swoją ślubną, lekko już podstarzałą żonę, z którą Bóg i papież nie pozwalają się rozejść, przyjechać do Polski i za małe pieniądze odetchnąć trochę czystą miłością (07Z.Odc.8, 31:33–32:02).

Anglicy kojarzą się z chłodem i spokojem:

– No więc rzeczywiście robi się mało dowcipnie. Jeszcze salmonella i powódź. – Anglicy, których, zdaje się, wielce sobie cenisz, mówią w takich sytuacjach: No comments (07Z.Odc.21, 36:47–36:59).

Również Szwedzi postrzegani są jako ludzie spokojni, ale zarazem nudni oraz niezdolni do przeżywania głębszych namiętności:

Powiedziała, że Polacy nie nadają się do wielkiej miłości i zaczęła wyłącznie kochać się w zagranicznikach. Wie pan, najpierw był Szwed. Rozumiesz pan? Co może być za miłość z człowiekiem, który na co dzień pije mleko?... (07Z.Odc.8, 26:56–26:59).

Ze znalezionych w archiwum dyskursu wzmianek o Arabach wyłania się obraz nietrakcyjnych fizycznie bogaczy, za pieniądze zdobywających zainteresowanie atrakcyjnych Polek:

– Rozeszliśmy się, jeszcze jak byłem na placówce w Londynie, wyjechała do Libanu. [...] – Gruby stary Arab? (07Z.Odc.12, 6:04–6:32), – Drugi – Arab na wybiegu. Pije, płaci, dewizówki szaleją za nim, płaci dziewczynom za noc dwieście dolarów, ale muszą być blondynki i szczupłe. – He, grube to on ma w domu, wiem (07Z.Odc.21, 1:13:41–1:13:51).

Co ciekawe, cechy przypisywane CUDZOZIEMCOM w kinie tylko częściowo pozostają zgodne z wynikami klasycznych badań Krystyny Pisarkowej (1976), dotyczących polskich stereotypów narodowościowych⁷. Jeśli chodzi o Anglików, to chłód i dystans rzeczywiście należą do rdzenia kolektywnego wyobrażenia tej nacji. W odniesieniu do Włochów lingwistka pokazała istnienie skojarzeń z urodą, namiętnością i romansami, ale już nie z katolicyzmem. Nie wspomina również o asocjacji Amerykanin – gangster. Pojawienie się tych konotacji w archiwum należy raczej wiązać z ideologicznymi podstawami dyskursu (negatywne nastawienie do Kościoła i Stanów Zjednoczonych), na które w drugim wypadku nałożył się chyba czynnik metafilmowy – intertekstualne nawiązanie przez twórców kryminałów do rozpoznawalnych konwencji amerykańskiego kina gangsterskiego (pościgi, strzelaniny, handel narkotykami, por. Helman 1990).

K. Pisarkowa nie badała stereotypów Szwedów i Arabów. Wydaje się jednak, że „milicyjny” obraz tych nacji nie jest wyłącznie kreacją twórców, ale znajduje oparcie w pewnych autentycznych przekonaniach społecznych. Wskazywałby na to fakt, że podobne wyobrażenia można znaleźć w innych tekstach popkultury z epoki⁸.

ZAKOŃCZENIE

Definicja kognitywna CUDZOZIEMCA pokazuje, że kino milicyjne zdominowane było przez negatywne postrzeganie osób pochodzących z zagranicy. W badanych mediotekstach jawią się one przede wszystkim jako źródło zagrożeń dla prawnego i moralnego porządku socjalistycznej Polski. Oczywiście zauważyć można dość istotne różnice w sposobie przedstawiania poszczególnych grup narodowościowych. Obywatele innych państw „demokracji ludowej”, *notabene* nieliczni, są bohaterami neutralnymi, a nawet pozytywnymi. Cechy i zachowania negatywne przypisane zostały przede wszystkim mieszkańcom krajów kapitalistycznych, a ich największe zagęszczenie dotyczy Amerykanów i Niemców. W pierwszym wypadku zjawisko to należy uznać za pochodną ideologicznych założeń dyskursu, do których należał obraz Stanów Zjednoczonych jako najpotężniejszego wroga socjalistycznego porządku świata. Wizja taka nie znajdowała raczej oparcia w przekonaniach społecznych. Inna sytuacja dotyczy Niemców. W ich wypadku twórcy mogli się odwołać do autentycznego,

---

⁷ Badania te mają ten dodatkowy walor, że zostały przeprowadzone w latach siedemdziesiątych, a zatem w przybliżeniu dokumentują sytuację z czasów, gdy powstawały analizowane w niniejszym tekście filmy.

⁸ Motyw „zimnych Szwedek” występuje np. w piosence Andrzeja Rosiewicza *Najwięcej witaminy* z 1980 r., a Arabowie uwodzący Polki pojawiają się w utworach Budki Suflera (*Jolka, Jolka* z 1982 r.) i Jacka Skubikowskiego (*Jedyny hotel w mieście* z 1983 r.).

wielowiekowego i zabarwionego zdecydowanie negatywnie etnicznego stereotypu (por. Bartmiński 1994), którą to możliwość skrzętnie wykorzystali.

Zaprezentowana analiza pokazuje, że archiwum PRL-owskiego dyskursu ludyczno-propagandowego stanowi rezerwuar niezwykle interesujących mechanizmów sensotwórczych. Kontynuacja tego rodzaju badań, opierających się na założeniach współczesnej mediolingwistyki, może się przyczynić do istotnego poszerzenia wiedzy na temat środków ideologicznej perswazji, a także relacji między kulturą popularną a pamięcią zbiorową.

Bibliografia

- Barańczak, S. 1975. *Polska powieść milicyjna. Dominacja funkcji perswazyjnej a problemy gatunkowe*. W: *W kręgu literatury Polski Ludowej*, red. M. Stępień, s. 270–316. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bartmiński, J. 1988. *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*. W: *Konotacja*, red. J. Bartmiński, s. 169–183. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. 1994. Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce?. *Przegląd Humanistyczny* 38, nr 5, s. 81–101.
- Bartmiński, J. 2014. *Narracyjny aspekt definicji kognitywnej*. W: *Narracyjność w języku i kulturze*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, s. 99–115. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- DFD – *Das Digitale Familiennamenwörterbuch Deutschlands*. Online: www.namenforschung.net [dostęp: 2.03.2023].
- Dudziński, R. 2018. *Produkcje sensacyjno-kryminalne Telewizji Polskiej 1965–1989. Konwencje – motywy – konteksty*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe „Katedra”.
- Eisler, J. red. 2016. *Co nam zostało z tych lat. Dziedzictwo PRL*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hanks, P. red. 2006. *Dictionary of American Family Names*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acref/9780195081374.001.0001.
- Helman, A. 1990. *Film gangsterski*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
- HoF, *House of Names*. Online: www.houseofnames.com [dostęp: 2.03.2023].
- Internet Movie Cars Database. Online: www.imcdb.org [dostęp: 2.03.2023].
- Labocha, J. 2008. *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Loewe, I. 2018. *Dyskurs telewizyjny w świetle lingwistyki mediów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. 2018. O różnych wariantach definicji leksykograficznej – od taksonomii do kognitywizmu. *Etnolingwistyka* 30, s. 259–284.
- Pisarkowa, K. 1976. Konotacja semantyczna nazw narodowości. *Zeszyty Prasoznawcze* 17, nr 1, s. 5–26.
- Skowronek, B. 2020. *Język w filmie. Ujęcie mediolingwistyczne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

- Skotarczak, D. 2011. *Film fabularny jako źródło do badań historii PRL*. W: *Wizualizacja wiedzy. Od Biblia Pauperum do hipertekstu*, red. M. Kluza, s. 208–218. Lublin: Portal WiE.
- Skotarczak, D. 2019. *Otwierać, milicja! O powieści kryminalnej w PRL*. Warszawa: Instytut Pamięi Narodowej.
- Stańczak-Wiślicz, K. red. 2012. *Kultura popularna w Polsce w latach 1944–1989. Problemy i perspektywy badawcze*. Warszawa: Fundacja „Akademia Humanistyczna” i Instytut Badań Literackich PAN.
- Stańczak-Wiślicz, K. red. 2015. *Kultura popularna w Polsce 1944–1989. Między projektem ideologicznym a kontestacją*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- WSJP PAN – Żmigrodzki, P. red. 2007–. *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Online: <https://wsjp.pl/>.

Concept of FOREIGNER in the militia film. A contribution to the research on ludic and propaganda discourse in the Polish People's Republic

Summary

An increasing interest in the popular culture of the Polish People's Republic has been noticeable in recent years. The author believes that the ludic and propaganda discourse, which combines entertainment and persuasive functions, has a major part in it. This is evidenced by numerous multimodal texts, including crime stories, the so-called militia crime stories. They provide an interesting research material for the contemporary media linguistics. This article presents a media linguistic reconstruction of the discursive image of a foreigner in militia cinema. The tool applied in the analytical procedure is the cognitive definition model. The analysis has proved that the image of foreigners is dominated by negative evaluation, which concerns Germans and Americans in particular. In the author's opinion, developing this type of research will contribute to broadening the knowledge of persuasion mechanisms and Polish cultural memory.

Keywords: media linguistics – Polish language in film – discursive worldview – ethnic stereotypes – militia cinema.

Trans. Monika Czarnecka